

GEÇ DÖNEM OSMANLI ÂDÂB-I MUÂŞERET KİTAPLARINDA HANE TANZİMİ VE SALON ÂDÂBİ

Fatma TUNÇ YAŞAR*

ÖZET

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı, Osmanlı dünyasında siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel alanlarda pek çok değişim ve dönüşümün yaşandığı bir dönemdir. Ev ve aile hayatında yaşanan değişim ve dönüşüm Osmanlı modernleşmesinin en önemli alanlarından biridir. Geç dönem Osmanlı toplumunda değişen hayat tarzı alaturka ve alafranga (Türk ve Frenk usûlü) arasında ciddi bir ayrışma meydana getirdi ve bu ayrışma zamanla ev içi mekânın kullanımından aile hayatının işleyişine kadar ev hayatının farklı katmanlarına nüfuz etti. Batı tarzı ev gereçleri, mobilya ve yeme alışkanlıklarının benimsenmesi, evin mekânsal özellikleri ve düzenlenme biçimindeki değişiklikler, sadece aile fertlerinin evi içi mekânı kullanma tarzını etkilemekle kalmadı, ev içerisinde yeni bir yaşam tarzı üretti. Bu makalede, 1889-1918 yılları arasında yayımlanmış Osmanlı âdâb-ı muâşeret kitaplarının ev ile ilgili görgü kurallarını nasıl ele aldıkları ve geç dönem Osmanlı değişim ve dönüşüm sürecinde ideal Osmanlı hanesini nasıl tahayyül ettikleri incelenmektedir. Bu bağlamda, hane tanzimi ve salon âdâbı başlığı altında, ev içerisinde gerçekleşen ziyaretler, davetler, çay toplantıları, suâre ve balo gibi farklı durumlarda uygulanan muâşeret kuralları incelenmektedir. Osmanlı âdâb-ı muâşeret yazarlarının ev ile ilgili âdâb-ı muâşeret kurallarına yaklaşımları, onların değişen hayat tarzı, Batılılaşma ve modernleşme ile nasıl yüzleştikleri, okuyucu kitle olarak muhataplarını nasıl belirledikleri ve Osmanlı kadınına toplumsal değişim ve dönüşümde nasıl bir rol verdikleri konusunda önemli ipuçları vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hane, Âdâb-ı Muâşeret, Alafranga, Salon, Modernleşme.

HOUSE DECORATION AND SALON MANNERS IN LATE OTTOMAN ETIQUETTE BOOKS

ABSTRACT

The second half of the nineteenth century in the Ottoman world is a period in which many changes and transformations took place in political, social, economic and cultural realms. Change and transformation in house-life is one of the most important realms of Ottoman modernization. Changing lifestyle in late Ottoman society created a split between the *alla turca* and the *alla franca* (respectively Ottoman Turkish and Frankish style) and this split have gradually

* Dr. El-mek: fayasar@metu.edu.tr

penetrated the different layers of house-life from the use of domestic space to the inner workings of family life. The adoption of western equipments, objects of furniture and European table manners, and change in the physical properties of the house not only affected the style of using domestic space, but also produced a new way of life inside the house. In this article, it is analyzed that how Ottoman etiquette books published between 1889-1918, approached house-related etiquette rules and how they imagine the ideal Ottoman house in the late Ottoman change and transformation process. In this vein, etiquette rules to be applied in different situations such as visits, invitations, tea gatherings, soirée and balls is scrutinized under the title of house decoration and salon etiquette. The approaches of the Ottoman etiquette authors to house-related etiquette rules give hints about how they encounter changing lifestyle, westernization and modernization, how they determine their target audience and what kind of a role they give Ottoman woman in the transformation process.

Key Words: House, Etiquette, *Alla Franca*, Salon, Modernization.

Bu makalede, 1889-1918 yılları arasında yayımlanmış âdâb-ı muâşeret kitaplarının ev ile ilgili muâşeret kurallarını nasıl ele aldıkları ve geç dönem Osmanlı değişim ve dönüşüm sürecinde ideal Osmanlı hanesini nasıl tahayyül ettikleri incelenmektedir. Geç dönem Osmanlı âdâb-ı muâşeret literatürü, dünyada “nezaket yüzyılı” olarak tanımlanan on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış olup çok sayıda Osmanlı entelektüelinin ve önde gelen isimlerinin Avrupa merkezli olarak yaşanan değişim ve dönüşüm karşısında nasıl tavır aldıklarını ve onunla nasıl yüzleştiklerini ortaya koymaktadır.¹ Bu literatür, farklı siyasi, sosyal, dini ve kültürel arkaplanlara sahip yazarlar tarafından kaleme alınmış olup, geç dönem Osmanlı’da yaşanan değişim ve dönüşümün salt “Batılılaşma” olarak tarif edilemeyecek kadar çok katmanlı ve boyutlu olduğunu ortaya koymaktadır.² Bu açıdan geç dönem Osmanlı âdâb-ı muâşeret literatüründe ev ve ev içi mekân ile ev hayatının ele alınışının incelenmesi, dönemin değişim anlayışında Osmanlı hanesinin yerinin belirlenmesi açısından oldukça önemlidir.

Ev, aile içi ilişkilerin, cinsiyete dayalı ve sınıfsal kimliklerin uzlaştığı, kesiştiği ve dönüştüğü yerdir. Ev, aynı zamanda bireysel kimliğin, sosyal ilişkilerin ve ortak anlam dünyasının

¹ Resulzade Hüseyin Hüsni, *Nezaket ve Usûl-i Muâşeret: Kavâ'id-i Âdâb*, Karabet ve Kasbar Matbaası, İstanbul, 1306/1889; Çençenzade Hakkı Antakyalı, *Zarâfet*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1890/1307; Ahmed Midhat Efendi, *Avrupa Âdâb-ı Muâşereti Yahud Alafranga*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1312/1894; *Avrupa'da Merasim ve Âdât*, Çev. M. Ş., Kasbar Matbaası, İstanbul, 1312/1894; Amasyalı İbrahim Edhem, *Rehber-i Müsafirîn ve Âdâb-ı Muâşeret*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1316/1898; Mehmed Emin, *Âdâb-ı Muâşeret Nasıl Hasıl Olur*, Vilayet Matbaası, Aydın, 1321/1904; *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*, Matba'a-i Askeriye, İstanbul, 1327/1910; Hasan Bahri, *Centilmen: Âdâb-ı Muâşeret*, Tevsi-i Tıbaat Matbaası, İstanbul 1328/1911; Comtesse De Magallon, *Rehber-i Muâşeret: Avrupa Âdâb-ı Muâşereti*, Çev. Ahmet Cevad, İbrahim Hilmi Neşriyatı, İstanbul, 1328/1911; Lütfü Simavi, *Teşrifât ve Âdâb-ı Muâşeret*, Matba'a-i İctihad, İstanbul, 1329/1914, (İkinci Baskı, 1333/1918; Üçüncü baskı, 1342/1923); *Alafranga Yaşamak Yolları*, Kadınlar Dünyası Külliyyatından, Kadınlar Dünyası Matbaası, İstanbul: 1331/1912-13; *Vesaya-yı Medeniyeden Zarâfet-i Nisvan*, Çev. Kaşif Dehri, İtimad Kütüphanesi Sahibi Seyyid Tahir, İstanbul: tarihsiz, (tahminen 1912-1916 arası); Abdülaziz Bey, *Adat ve Merasim-i Kadime: Tabirat ve Muamelata-i Kavmiye-i Osmaniye (Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri)*, (1910'lar), (Haz. Kazım Arısan, Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

² Geç dönem Osmanlı âdâb-ı muâşeret literatürü hakkında detaylı bilgi için bkz. Fatma Tunç Yaşar, *The Predicaments of Alla Franca: Visions of Proper Behavior in Late Ottoman Etiquette Literature*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012.

oluştğu zemindir.³ Maddi kültür olarak ev ve ev içi mekân, tıpkı kıyafet gibi yaşam tarzını ve kültürel birikimi yansıtmaya özelliğine sahiptir. Ancak ev içi mekânın yeniden organizasyonu ve yeni bir yaşam tarzına göre yeniden dekorasyonu oldukça külfetli bir iştir ve belli bir servet gerektirmektedir. Bu noktada, on dokuzuncu yüzyılda yaşanan değişim ve dönüşüm sürecinde ev hayatındaki değişim, kıyafete nispetle ilk bakışta daha zor gözükmeştir. Bu nedenle bazıları kolay adapte edilebilmesi ve cüzi bir servet ile edinilebilmesi dolayısıyla kıyafetin ev içi mekâna kıyasla daha hızla değiştiğini ve dönüştüğünü düşünmüşlerdir.⁴ Oysa gerek Osmanlı dünyasında ve gerekse dünyanın birçok yerinde on dokuzuncu yüzyılda kıyafet hala dini, statüyü, mesleği ve yaşam biçimini gösteren en önemli unsurdur. Bu nedenle her ne kadar ev dekorasyonuna nispetle daha cüzi bir servetle farklı kıyafetlerin edinilebilmesi mümkünse de maddi servet kıyafet seçiminde hiçbir zaman yegâne belirleyici ya da en önemli unsur olmamıştır.

Öte yandan ev içi mekânın değişimi ve dönüşümü maddi olarak külfetli ve zor gözükmesine rağmen Osmanlı toplumunda Avrupaî yaşam biçiminin en rahat adapte edilebildiği alanlardan biri olmuştur. Birçok Osmanlı elit hanesi alafranga usul mobilya ve dekorasyon ile Tanzimat'tan çok daha önce tanışmıştır. 1775'te İstanbul'a gelen Macar asıllı Fransız Subayı Baron De Tott'un eşi III. Ahmet'in kızı Esma Sultan'ın sarayını ziyaret ettiğinde sarayda Frenk usulü dekorasyonun hazır bulunduğundan bahsetmektedir.⁵ Avrupaî etiketin benimsenmesi açısından Meici Japonya'sı ile Osmanlı'yı kıyasladığı çalışmasında Selçuk Esenbel de, dışarıda Avrupaî giyinip evinde geleneksel kimonosunu giyen Meici dönemi Japonlarının aksine Osmanlıların, özellikle de kadınlarının modernleşme sürecinin ev içi mekândan başladığının altını çizmektedir.⁶

Tam da bu noktada ifade etmek gerekir ki, geç dönem Osmanlı âdâb-ı muâşeret yazarları kıyafete nispetle ev içinde uygulanacak görgü kuralları konusunda daha nettirler. Her ne kadar pratikte alafranga eşyaların nerede ve ne şekilde kullanılacağı konusunda kafa karışıklıkları ve yanlış uygulamalar olsa da, mevcut literatürde suâreler, balolar, davetler, ziyaretler ve yemek esnasında uygulanması gereken muâşeret esasları konusunda yazarlar arasında çok az görüş ayrılığı söz konusudur. Hâlbuki aynı yazarlar kıyafet söz konusu olduğunda hangi tür kıyafetin nasıl ve nerede giyileceği konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Aslında bu tutum, kıyafetin toplum ve din nezdinde hassas bir mevzu olmasından dolayı yazarların kıyafet konusunda Avrupa muâşeretini aynen tercüme etmek yerine çeşitli uyarılma ve müzakerelere başvurduğunu göstermektedir. Bu da yazarların dünya görüşü ve ideolojisine göre daha eklektik ve karmaşık bir kıyafet anlayışının ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Kıyafet konusunda eklektik bir tutumun benimsenmesinde Osmanlı bireyinin - kadını değil - uygulanacak muâşeretin doğrudan "etkin öznesi" olarak görülmesi önemli bir etkidir. Geç dönem Osmanlı âdâb-ı muâşeret kitaplarında tasvir edilen kıyafet ötekinin kıyafeti değil bizzat Osmanlı erkeğinin çeşitli etkinliklerde giyeceği kıyafettir. Nitekim kadın kıyafeti konusunda aynı yaklaşım benimsenmemiş, bir öteki olarak kibar muhitlerde ya da Avrupa'da yaşayan Avrupalı kadının çeşitli etkinliklerde giydiği kıyafet tasvir edilmiştir. Bu kıyafeti, Osmanlı kadınının aynen giymesi söz konusu olmadığına ya da olamayacağına göre gerekli uyarılmayı âdâb-ı muâşeret literatüründe değil, dönemin maharetli terzileri vasıtasıyla Osmanlı kadınının üzerinde görmek mümkün olmuştur.

³ John Rennie Short, "Foreword", *At Home: An Anthropology of Domestic Space*, ed. Irene Cieraad, Syracuse University Press, New York, 1999, s. X.

⁴ Nancy Micklewright, "Public and Private for Ottoman Women of the Nineteenth Century," *Women, Patronage, and Self-Representation in Islamic Societies*, ed. D. Fairchild Ruggles, State University of New York Press, Albany, 2000, s. 161.

⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 10. Baskı, 2003, s. 45.

⁶ Selçuk Esenbel, "Uygarlık Süreci: Kavram Açısından Bir Mukayese", *Toplum ve Bilim*, Sayı 84, Bahar 2000.

Ev içi mekân söz konusu olduğunda ise yazarların Avrupaî bir eşyayı Osmanlı evine taşırken herhangi bir uyarılama yapması genellikle söz konusu değildir. Ahmed Midhat gibi yazarlar bazı eşyaların yanlış yerde ve amaçları dışında kullanımına karşı okuyucuyu uyarılmaktadır. Aslına bakılırsa, yazarların ev ile ilgili muâşeretini anlatırken kibar Osmanlı ailelerinin evlerinden ziyade Avrupalıların evlerini anlattığı söylenebilir. Örneğin Matbaa-i Askeriye tarafından topluma örnek olma misyonu verilen Osmanlı askeri zümresi için 1909 yılında basılan *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret* oldukça detaylı olarak hazırlanmış “ziyafetler” bölümüne “*Bir kibar Avrupalı ile ülfet edildiği ve evine gidildiği zaman.....*”⁷ sözleriyle başlamaktadır. Dolayısıyla, geç dönem Osmanlı âdâb-ı muâşeret kitaplarında ev ile ilgili olarak yazılan bölümler Osmanlı ailesinin evini tasvir etmemektedir ve burada herhangi bir değişim öngörmemektedir. Eğer Osmanlı hanesinde alafranga usûle göre bir uyarılama yapılacaksa (bu pek de uygun görülmemektedir) bu aileye ya da kişiye bırakılmaktadır. Tıpkı kadın kıyafetinde benimsenen tutum gibi (doğrudan tercüme etmek), ev muâşeretini konusunda da yazarlar kendilerine ait olanı değil ötekini tasvir etmektedirler. Ancak bu öteki kendilerinden tamamen bağımsız ve uzak bir öteki olmayıp bazı koşul ve durumlarda temas mecburiyeti olan Avrupalıların evleridir. Bu nedenle muâşeret kitaplarında bir Osmanlı erkeğinin ya da kadınının kendi evi içerisinde nasıl bir muâşeret benimsemesi gerektiğinden ziyade bir Osmanlı erkeğinin Avrupalı ya da Avrupaî bir eve her hangi bir vesile ile (akşam taamı, viziteler, suâreler, balolar gibi) gittiğinde nasıl davranması gerektiği yazılmaktadır. Örneğin, yemek masasına giderken hangi erkeğin hangi kadına kol vereceğinin büyük davetlerde yazılı bir kart ile bildirildiği söylenmekte ve bu kartların nasıl bir şey olduğunu okuyucuya göstermek için örnekler verilmektedir. Hasan Bahri’nin Türkçe açıklamasıyla birlikte verdiği şu örnek oldukça tipiktir. “*Mr. Bahri voudra bien offrir son brasa Madame Annita.*”⁸ İlginçtir ki, örnekte erkek için yazılan isim Bahri iken kadın için yabancı bir isimdir. Yine sofraya muâşeretinde, kadınlardan bahsedilirken her zaman yabancı oldukları varsayılmaktadır. Örneğin kadınlar ile konuşurken madamın dilini bilmek gerektiğinden, bunun ise Fransızca ya da madamın bildiği dillerden herhangi biri olabileceği söylenmektedir.⁹

Öte yandan, ev içi mekânının dönüşümünün kıyafete göre daha kolay uyarlanabilir olması onun temsilîyet noktasında ikincil bir pozisyonda olduğu anlamına da gelmemektedir. Yaşam biçimi ve mentalitenin maddî kültür olarak en güzel yansımalarından biri olan ev ve ev içi mekân geç dönem Osmanlı’da belli zümrelerde aşikâr olan değişim ve dönüşümün en önemli tezahürleridir. Hiç şüphesiz yüksek koltuklarda oturmak, masada yemek, alafranga usûlde misafir ağırlamak önceden aşına olunmayan davranış biçimlerini ve muâşeret kurallarını ortaya çıkarmış ve tüm bunlar yer minderlerinde oturan ve aynı tabağa kaşık uzatan aile fertleri arasında belli bir mesafe ve hatta formalitenin oluşmasına neden olmuştur. Bu değişim ve dönüşümün en önemli yansıması ev olduğundan geç dönem Osmanlı âdâb-ı muâşeret yazarları kitaplarında ev içi muâşeretine oldukça ehemmiyet göstermişlerdir. Her ne kadar bu kitapların önemli bir kısmı idealize edilen Avrupa muâşeretini yazsalar da, Ahmed Midhat, Amasyalı İbrahim Edhem ve Lütfü Simavi gibi bazıları Osmanlı toplumunda uygulanmakta olan pratiklere, yanlış uygulamalara ve uyarlamalara da yer vermiştir.

Ev ile ilgili olarak muâşeret yazarları taamlar, ziyafetler, viziteler, davetler, takdimler, içecekler, umumi sofralar, hane tanzimi, çay davetleri, suâre ve balolar, karvizitler, tütün ve sigara,

⁷ *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul, 1327/1910, s. 19.

⁸ “Mösyö Bahri lütfen kolunu Madam Annita’ya takdim edecektir.” Hasan Bahri, *Centilmen: Âdâb-ı Muâşeret*, Tevsi-i Tibaat Matbaası, İstanbul 1328/1911, s. 21.

⁹ “Fransızca veya diğer bir lisan ile tekellüm zarureti hâsıl olacağından şayet Fransızcaya veya madamın bildiği diğer bir lisana kâfi derecede vakıf bulunmaz ise bile muhtasar sözler ile yalan yanlış tekellüme gayret ve bu cihetle kadını eğlendirmeye sa’y eylemek put gibi durmaktan elbette ehvendir. Zaten lisana aşına olanlar dahi sofralarda uzun bahislerle girişemezler.” *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*, s. 26.

kumar, salon âdâbı, kahve âdâbı, tokalaşma, dans gibi pek çok farklı başlık altında yazmışlardır. Ancak, ev ile ilgili muâşeretin âdâb-ı muâşeret yazarlarının tamamı için aynı derecede önemli olduğu düşünülmemelidir. Bazıları eve dair tüm muâşeret için birkaç satır ayırırken bazıları salon âdâbı, yemek âdâbı, çay daveti gibi ayrı ayrı konulara sayfalarca yer vermiştir. Bu bağlamda bazı yazarlar seçmece olarak bir ya da birkaç konuyu ele alırken, bazıları konuya bütüncül ve detaylı olarak yer vermiştir.

Ahmed Midhat'tan önce yazan Resulzâde Hüseyin Hüsnü (1306/1889) ve Antakyalı Çençenzâde Hakkı (1307/1890) gibi yazarlar konuya oldukça basit olarak yaklaşmış ve sadece yeme içme âdâbından bahsetmekle yetinmiştir. İlki Fransızcadan, ikincisi Arapça ve Farsçadan tercüme edilen her iki kitabın da konuyu ele alış biçimi ve metodolojisi oldukça benzerdir. Muâşereti “Allah indinde ve insanlar arasında” olarak tanımlayan Resulzâde, genel olarak seküler etiket kurallarından bahsetse de “taamlar” başlığı altındaki yazısına “*Kablet-taam Cenab-ı Hakka hiç olmazsa zihnen kısaca bir şükür ve dua ediniz.*” diyerek başlamaktadır.¹⁰ Sonraki bölümlerde ise havlunun nereye konulacağını, kaşık, çatal ve bıçağın nasıl kullanılacağını ve yemek sırasında nasıl davranılması gerektiğini alafranga usûle uygun olarak yazan yazarın ilk cümlede geçen “hiç olmazsa” ve “zihnen” ifadeleri her ne kadar seküler bir hane anlayışına doğru yelken açılmışsa da dini söylemin henüz zihinlerden silinmediği ya da silinmek istenmediğinin bir göstergesi olarak okunabilir. Nitekim Arapça ve Farsça'dan tercüme edilen Çençenzâde'nin *Zarafet*'i, oldukça aşikâr bir şekilde geleneksel ve dini bir terminoloji kullanmıştır. Ev ile ilgili olarak sadece yeme içme âdâbından bahseden yazar, Arapça terminolojiyi kullanarak tamamen geleneksel bir söylem benimsemiştir. Çençenzâde'nin *Zarafet*'i mevcut literatür içerisinde el ile yemekten bahseden tek kitap olma özelliğine sahiptir.¹¹

Alafranga âdâb-ı muâşerete mesafeli ve eleştirel yaklaşan Amasyalı İbrahim Edhem'in şehir rehberi niteliğindeki *Rehber-i Müsâfirin ve Âdâb-ı Muâşeret*'i (1316/1898) ve Mehmed Emin'in muâşereti ahlak ve terbiye esasında açıklayan *Âdâb-ı Muâşeret Nasıl Hâsıl Olur* (1321/1904) isimli kitabı ise ev ile ilgili muâşeretten bahsetmemektedir. Mehmed Emin, yazdığı kitabın ecnebilerin sosyetesini hakkında olmadığını ve kendisinin yemeğin nasıl yenileceği, çatal ve bıçağın nasıl kullanılacağı, erkeklerin kadınlara nasıl davranacağı gibi tali meseleler ile ilgilenmediğini yazmaktadır.¹² Ona göre bu gibi konular, âdât-ı kavmiyye olduğu için umumi âdâb-ı muâşeret açısından önemsizdir.

Yukarıda zikredilen kitapların dışında, mevcut literatürün tamamına yakını ev ile ilgili olarak alafranga yaşam biçimini tasvir etmişler ve gereklerini yazmışlardır. Bu konuda en kapsamlı ve detaylı kitaplar Ahmed Midhat'ın Avrupa'ya gidecek olan Osmanlı erkeğine rehber olarak kaleme aldığı *Avrupa Âdâb-ı Muâşereti Yahud Alafranga'sı* (1312/1894), Matbaa-i Askeriye tarafından hazırlanmış olan (yazarı belirsiz) *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret* (1327/1910) ve Ahmed Cevad tarafından Fransızca'dan hiçbir müdahale ve ilave olmaksızın aynen tercüme edilen Comtesse de Magallon'un *Rehber-i Muâşeret: Avrupa Âdâb-ı Muâşereti*'dir (1328/1911). Hasan Bahri'nin *Centilmen: Âdâb-ı Muâşeret*'i, M.Ş.'nin *Avrupa'da Merasim ve Âdât*'ı (1312/1894) ve Kadınlar Dünyası Matbaası tarafından basılan *Alafranga Yaşamak Yolları* (1331/1912-13) ise hacimce küçük olmalarına rağmen sınırlı sayfalarında alafranga usûle göre ev hayatını oldukça detaylı anlatan kitaplardır.

¹⁰ Resulzade Hüseyin Hüsnü, *Nezaket ve Usûl-i Muâşeret: Kavâ'id-i Âdâb*, Karabet ve Kasbar Matbaası, İstanbul, 1306/1889, s. 11.

¹¹ “El ile yemek ve sağ elin üç parmağını istimal etmek lazımdır. Çatal ve bıçak istimalinde beis yoktur.” Çençenzade Hakkı Antakyalı, *Zarâfet*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1890/1307, s. 9.

¹² Mehmed Emin, *Âdâb-ı Muâşeret Nasıl Hasıl Olur*, Vilayet Matbaası, Aydın, 1321/1904, s. 73.

Hane Tanzimi

Avrupaî formların Osmanlı hanesinin mahrem dünyasına girişi, Avrupaî mobilyaların kullanılmaya başlanması, odaların yeniden organizasyonu ve iç dekorasyondaki değişikliklerde kendini göstermiştir. On dokuzuncu yüzyılın sonu itibariyle, alafranga mobilya kullanımının İstanbul'un elit hanelerinde oldukça yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Pek çok konakta geleneksel sedirlerin ve yatakların yerini çoktan Avrupaî koltuk takımları ve yatak odalarının aldığı görülmektedir. Avrupalılaşıma evin fiziksel özellikleriyle sınırlı değildir. On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı elitinin evi, kadın ve erkek arasındaki katı ayırımı delen ilk arena olma özelliğine sahiptir. Osmanlı eliti ve aileleri geleneksel haremlik selamlık ayırımını ortadan kaldırarak kendi aralarında kadın ve erkekli olarak mahrem alanda görüşme imkânına sahip olmuşlardır.¹³ Her ne kadar Osmanlı muâşeret yazarları ev ile ilgili olarak öteki Avrupalının evini ve Avrupalı kadınları anlatmakta ısrar etse de on dokuzuncu yüzyılda İstanbul'un elit aileleri, yakın ahabplarını kadınlı erkekli çiftler olarak evlerinin selamlık bölümünde ziyaret etmeye başlamıştır.¹⁴ Ahmet Rasim bu durumu şöyle izah etmektedir: “Yılda birkaç defa Abdülhamid hükümeti kadınların sokaklarda yarı kırtarak gezinmelerini, çarşaf ve peçelerini İslamîliğin geleneklerine yakışmayacak şekilde giyip tutunmalarını, kadının ulu orta bir erkekle konuşup görüşmesini, tramvaylarda, vapurlarda erkekler tarafından görülmelerini önleyen engellerin daha çok sıkı altında bulundurulurken kandil ve ramazan akşamları ve gecelerinde dolaşmaların önlenmesini, gezinti yerlerinde kafes arkasında oturmalarını, Beyoğlu'nda bazar ve Bonmarşe gibi dükkânlarda dolaşmalarını yasaklıyor, bu emre aykırı davranışların takip edilerek kimin kızı karısı yakını ise durumunun o kimseye bildirileceğini ilan ediyordu. Bu haller kadını kapalı temsillerde her çeşit utanç verici durumları seyr etmekte hür ve serbest, açık yerlerde genel ahlak kurallarına saygılı bulundurmak gibi bir zıtlık içinde bırakıyordu.”¹⁵ Esenbel'in ifade ettiği gibi, kamusal alan, Osmanlı elitinin modernleşmesi ve Batılılaşması için sınırlı imkânlarla sahiptir ve Osmanlı hanesi terakki arzusunun hayat bulduğu aktif bir arenadır.¹⁶

Dönemin gazete, dergi, anı ve seyahatname gibi kaynakları üzerinden bakıldığında ev içi mekânda değişimin oldukça hızlı olduğu görülmektedir. Ancak mevcut âdâb-ı muâşeret literatürünün - Ahmed Midhat'ınki hariç - Avrupaî tarzda hane tanziminin nasıl olması gerektiği konusunda yazmamış olmaları ilginçtir. Birçok âdâb-ı muâşeret yazarı için Avrupaî usûlde hane tertibi çok da gerekli bir şey değildir. Onlar için önemli olan, Avrupalıların evlerine ya da Avrupaî tarzdaki evlere giden Şarklıların ya da Osmanlı erkeklerinin orada başkalarına mahcup ya da rezil olmamak için bilmesi gereken âdâb-ı muâşeret kurallarıdır. Öte yandan yazarların hane tanzimine ilgi göstermemesinin bir diğer nedeni de hane tanziminin daha çok kadınları ilgilendiren bir mesele olarak görülmesi ve muâşeret yazarlarının da Osmanlı kadınına Avrupaî yaşam tarzından uzak tutma çabası olabilir. Nitekim kadınlar, âdâb-ı muâşeret kitaplarının birçoğu tarafından doğrudan muhatap olarak kabul edilmemiştir.

Ahmed Midhat “hane tanzimi” bölümünü yazma gerekçesini “Avrupa'da bulunanların ailyalar içine vizitelere, ziyafetlere, suârelere, balolara gidebilmek sırası gelmiş olacağından...”¹⁷ diyerek açıklamaktadır. Ona göre “Vakıa bizim şarklılarımızdan Avrupa'da bulunacak zevat için bir hane tanzimine lüzum görülmesi hakikaten istib'ad teshil edecektir.

¹³ Selçuk Esenbel, *age*, 2000, s. 20.

¹⁴ Selçuk Esenbel, “The Anguish of Civilized Behavior: The Use of Western Cultural Forms in the Everyday Lives of the Meiji Japanese and the Ottoman Turks During the Nineteenth Century”, *Japan Review*, 1994, Sayı. 5, s. 174.

¹⁵ Ahmet Rasim, *Muharrir Bu Ya*, Hikmet Dizdaroğlu, ed., MEB Yayınları, Ankara, 1969, s. 98.

¹⁶ Selçuk Esenbel, *age*, 1994, s. 174.

¹⁷ Ahmed Midhat Efendi, *Avrupa Âdâb-ı Muâşereti Yahud Alafranga*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1312/1894, s. 274.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Bahusus ziyafetler, balolar verilecek surette vasi' ve muntazam hane tanzim etmek ihtiyacı şarklılarımızdan bir milyonda bir kişinin yanından bile geçemez."¹⁸

Öte yandan, Ahmed Midhat'ın hane tanzimi ve dekorasyonu konusunu neden bu kadar detaylı ve komplike bir biçimde yazdığı sorusu akla gelmektedir. Kitabını bir anlamda alafranga hayat tarzının şarklılar tarafından yanlış anlaşılmasını engellemeye ve gerçek alafranga yaşamın ne olduğunu anlatmaya adanmış Ahmed Midhat, çevresinde alafranga usûl hane tanzimi konusunda yapılan hataları görmekte ve bu hataların düzeltilmesi için Avrupa'da hane tanziminin gerçekte nasıl olduğu, hangi mobilyanın nerede kullanıldığı, tabloların ve resimlerin nerelere asıldığı konusunda detaylı bilgi vermektedir.¹⁹ Ahmed Midhat'a göre alafranga usûlde hane tanzimine kalkışanların en fazla dikkat etmesi gereken husus eşyaların doğru yerde ve amaçları doğrultusunda kullanılmasıdır. Nitekim Ahmed Midhat bizzat kendisi sokak kapısına en yakın yerde bulunması gereken askının salona kadar taşındığına şahit olmuştur.²⁰

Ahmed Midhat'ın kitabında model olarak tasvir ettiği haneler küçük haneler ya da apartman dairesi olan orta halli evlerdir. Kendisi, Avrupa'da müstakil bir haneye sahip olmanın çok kolay olmadığını, kendisinin de büyük konak ya da şato sahibi bir adamın evini henüz hayal edemediğini yazmaktadır. Avrupa'ya giden ve Avrupa'da cemiyet hayatına katılmak durumunda olanlar için yazdığı kitabında yine Avrupaî tarzda döşenmiş ya da döşenecek Osmanlı evinden değil, Şarklının herhangi bir vesile ile gideceği Avrupalının evinden bahsetmektedir.

Ahmed Midhat'a göre "*Avrupa usûl-i mimariyesince bir haneye dâhil olan "adam" evvel bi evvel kendisini "vestibul" denilen yerde bulur.*" Adam ifadesi her ne kadar genel geçer bir ifade olsa muhatabın her halükarda Osmanlı erkeği olduğu söylenebilir. Bundan sonraki bölümlerde ise Ahmed Midhat sırasıyla, tuvalet odası, salon (antişambr), budvar (boudoir ya da kadınların çalışma odası), kabin dü travay (erkek çalışma odası), küçük salon, yemekhane, yatak odalarından ve buralarda uyulması ve uygulanması gereken muâşeretten bahsetmektedir. Ahmed Midhat da tıpkı Lütfü Simavi gibi yapılmaması gerekenleri ya da kaçınılması gerekenleri kendi gözlemi olan ya da başkalarından rivayet edilen hikâyeler üzerinden anlatmaktadır. Örneğin, Avrupa'da evin salon gibi göz önünde olan kısımlarını temizleyip süslediği halde yatak odası gibi gözden uzak mekânları dağınık ve pis bırakan kimselere "yarım kibar" dendiğini, salonu haddinden fazla gösterişli tanzim edip yatak odasını dağınık bırakanlara da "çeyrek kibar" dendiğini ifade etmektedir. Rivayete göre genç ve acemi kibarzadelerden birisi çeyrek sınıfına mensup güzel bir kadına âşık olur. Terbiyesini ve zarafetini çok beğenir. Kadının salonu ve yemekhanesi gayet şıktır. Bir gün, bir şekilde kadının yatak odasına girer. Odayı o kadar karışık ve pis bulur ki, midesi bulanır. Ahmed Midhat'a göre kibarzade aklını başına alır ve bu sefillerin zahiri olan parlaklıklarına emniyet etmemek gerektiğini idrak eder.²¹ Ahmed Midhat'ın bu hikâyesi Avrupa'nın çeyrek kibarını anlatmanın ötesinde aynı zamanda Osmanlı okuyucusu için kıssadan hisse niteliğindedir. Ahmed Midhat bir kez daha Avrupaî nezaketin yüzeysel ve şekilci olabildiğini okuyucuya hatırlatmaktadır.

Osmanlı âdâb-ı muâşeret yazarlarının kıyafete nispetle hane tanzimi konusunda daha az müzakere ve uyarlamaya başvurdukları görülmektedir. Ancak pratikteki uygulamanın tamamen böyle olduğunu söylemek güçtür. Örneğin, Osmanlı aile üyeleri, bir arada yaşamayı seven kolektif kültürün içinde yaşamaktadırlar ve her ne kadar Avrupaî mobilyalar da kullansalar onları kendi yaşam biçimlerine uygun şekilde evlerine yerleştirmektedirler. Modern koltuk ve sandalyelerin

¹⁸ Age, s. 274.

¹⁹ "Ancak şimdilerde biz dahi eski alaturka salonlarımızı nasılsa beğenmeyerek alafranga usûlde salon tanzim edeceğiz diye hayli hatalara düşer olmakta bulunduğumuzdan Avrupalıların hanelerini nasıl düzelttikleri hakkında velev muhtasar olsun malumat peyda edecek olur isek kendi tanzimat-ı beytiyemiz hususunda biraz daha uyanık bulunuruz da hatalarımız dahi azalır". Age, s. 274.

²⁰ Age, s. 274-275.

²¹ Age, s. 293.

tıpkı geleneksel sedirler gibi duvara dayanması bu anlayışın en güzel tezahürlerinden biridir.²² Selçuk Esenbel bu türden uygulamaları ve uyarlamaları hata olarak değil kendileştirme ve eklektisizm olarak görmektedir.

Selamlıkların Salona Dönüşmesi

Salon Fransızca bir kelime olup aynen Türkçe'ye geçmiştir. Salon, eğlence ve misafirler için ailenin en prestijli statü sembolleri ile dekore edilmiş evin umuma açık odası olarak tanımlanabilir.²³ Osmanlı hanesinde Avrupalı tarzda dekorasyon için en uygun mekân hiç şüphesiz salondur. Ancak salon tanzimi dikkatli bir organizasyon, iyi bir dekorasyon ve sunum gerektirmektedir. Tamamıyla alafranga usûle göre düzenlenmiş bir salonda, hazîrünün da Avrupa âdâb-ı muâşeretine uygun davranması bir zorunluluk olarak görülmektedir. Bu nedenle, aile üyeleri ve misafirler için salon bir anlamda gerginlik demektir. Ayata'nın da işaret ettiği gibi salon bugün bile aile üyeleri ve misafirler için en güzel şekilde davranmanın, düzgün giyinmenin ve Avrupalı gibi düşünme mecburiyetinin olduğu bir psikolojik gerilim alanıdır.²⁴ Osmanlı muâşeret yazarları, salon âdâbını detaylı fakat anlaşılabilir bir üslûpla anlatarak ve okuyucuya bazı müşkül durumlarla ilgili hayat kurtarıcı ipuçları vererek – nasıl davranmanız gerektiğini bilmiyorsanız etrafınızdakilere bakın gibi - bu tansiyonu azaltmaya çalışmışlardır.

On dokuzuncu yüzyılda salon birçok elit Osmanlı ailesi için yeni bir kavramdır. Önceki dönemlerde, Osmanlı evlerinin selamlık bölümü büyük ölçüde salon ihtiyacını karşılamaktadır. Evdeki erkeklerin iş ve sosyal ilişkiler için aile dışındaki diğer erkekler ile bir araya geldiği “selamlık” kelime olarak karşılama alanı anlamına gelmektedir. Kadı, vali, vezir gibi birçok üst düzey hükümet görevlisi ile şehrin zenginleri işlerini büyük evlerinin ya da konaklarının selamlık bölümünde görmektedirler. Bu fonksiyonundan dolayı büyük konakların istisnasız hepsinde selamlık mevcuttur.²⁵ *Ceride-i Havadis*'te (1276/1859-60) İstanbul'da satılık veya kiralık ev reklamlarında evler farklı ebatlardaki haremlik ve selamlıklarıyla tasvir edilmektedirler.²⁶

Avrupaî tarzın benimsenmesiyle birlikte, Osmanlı hanesinde erkeklere ait mekân olarak tanımlanan selamlıklar yavaş yavaş Avrupalı salonlara dönüşmeye başlamıştır. Yirminci yüzyılın başında *Mehasin* gibi pek çok kadın dergisi selamlıkların kadın ve erkeğin birlikte rahatça ağırlanabildiği alafranga salonlara dönüşmesi gerektiğini yazmaktadırlar. Öte yandan Osmanlı selamlığının alafranga usûl salona dönüşmesi kendi içerisinde bazı çelişkiler barındırmaktadır. Sıradan evlerde mümkün olmamakla birlikte Osmanlı konaklarında, yalılarda ve büyük evlerde bulunan harem ve selamlık, kadın ve erkek yaşam alanlarının ayrışmasından ziyade mahrem olan ile umuma açık olanın mekânsal olarak ayrışması demektir. Bu anlamda erkek alanı olarak tanımlanan selamlık, evin kamuya açılan penceresi iken kelime olarak korunmuş anlamına gelen harem sokağın kamusalından korunmuş alandı. Fakat harem, sadece hanenin kadın ve çocuklarına ait olan bir mekân değildi, harem aslında aileye ait olan alandı. Ancak haremde aile efradı dışında herhangi bir kadın ziyaretçi bulunursa aileden ergenliğini tamamlamış olan bir erkeğin bulunmasına müsaade edilmemekteydi.²⁷

Öte yandan Avrupaî anlamda salon, en üst hiyerarşide ev sahibesinin yer aldığı mekânsal bir örgütlenmedir. Selamlık gibi evin kamuya açık mekânı olmakla birlikte selamlığın aksine bu

²² Selçuk Esenbel, *age*, 2000, s. 28.

²³ Esenbel, *age*, 1994, s. 174.

²⁴ *Age*, s. 174.

²⁵ Carel Bertram, *Imagining the Turkish House: Collective Visions of Home*, University of Texas Press, Austin, 2007, s. 30.

²⁶ Reşat Ekrem Koçu, “Ev,” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Sayı. 4., Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 5402–5403.

²⁷ Carel Bertram, *age*, s.30-31.

mekânın her şeyiyle patronu ev sahibesidir. Bu anlamda Osmanlı hanelerinde selamlığın salona dönüşme süreci pek de kolay olmamıştır. Çünkü bu süreç belli bir mekânın fiziksel olarak yeniden organize edilmesi ve düzenlenmesinin ötesinde, sadece kadın misafirlerin ağırlandığı haremın patronu olan Osmanlı kadınına her iki cinsin birlikte ağırlandığı ve alışılmışın dışında yeni aktivitelere ev sahipliği yapan bir mekânın sorumluluğunu vererek onu tamamen yabancı olduğu bir konuma taşımaktaydı. Ancak bu karmaşık ve zorlu süreci, muâşeret kitapları üzerinden okuyabilmek ve analiz etmek maalesef mümkün gözükmemektedir. *Hanımlara Mahsus Gazete*, *Hanımlar*, *Demet*, *Mehasin* gibi dönemin süreli yayınları Osmanlı kadınının bu yeni vazifesini kimi zaman sorgulayan kimi zaman da bu yeni vazifesinde ona yardımcı olmayı amaçlayan çok sayıda makale yayınlansalar da muâşeret yazarları bu konuda sessiz kalmayı tercih etmişlerdir.

Daha önceden de zikredildiği gibi Osmanlı âdâb-ı muâşeret yazarlarının Osmanlı hanesi ve kadını hakkında sessiz kalmasının nedeni olarak hane tanzimi ve kadınlara ait muâşeret meselesinin içinden çıkılamayacak kadar karmaşık olduğunun düşünülmesi, konunun yazarlar tarafından yeterince bilinmiyor olması, kadınlar için değişimin bazı kesimlerce istenmemesi, yeterli kaynak olmaması gibi çok sayıda ve birbirinden farklı gerekçeler öne sürülmüştür. İşte bu noktada, istisnalar olmakla birlikte salon âdâbı da, salonun sorumlusu olan kadın perspektifinden değil, yabancı kadınların ya da alafranga usûlü benimsemiş öteki kadınların salonlarına şu ya da bu sebeple dahil olacak olan Osmanlı erkeğinin perspektifinden yazılmıştır.

Salon Tanzimi

Hâlihazırda elimizde bulunan muâşeret literatüründe salon adâbına dair tatmin edici olmamakla birlikte epeyce malzeme bulunmaktadır. Salon tanzimi konusunda ise sadece Ahmed Midhat'ın kitabında detaylı bir tasvir bulunmaktadır. Ancak dönemin gerek süreli yayınları ve gerek romanları alafranga usûlde hane ve bilhassa salon tanziminin belli bir zümre içerisinde gittikçe yaygınlaştığını göstermektedir. Hanımlara Mahsus Gazete'de imzasız olarak yayımlanan bir yazıda alafrangayı gelişi güzel taklit eden bazı ailelerin salonlara haddinden fazla ehemmiyet gösterdiği ve salon tezyinatı konusunda adeta birbirleriyle yarıştıkları ifade edilmektedir. Hanenin aile hayatı için vazgeçilmez olduğunun vurgulandığı yazıda, alafranga hane ve salon tanzimi konusunda mütedeyyin ancak ilginç bir yol benimsenmiştir. Yazıya göre hane tanziminde ne fazla gösterişli ne de pek sade bir yol benimsenmelidir. Öte yandan ev, evin maişetini kazanan erkek için yeterince çekici olmak zorundadır. Aksi takdirde birçok erkek evini bırakıp akşam yemeğini sırf daha gösterişli olduğu için Beyoğlu gibi semtlerde bulunan Frenk usûlü lokanta ve gazinolarda yemekte ve ailesiyle geçirmesi gereken vakti buralarda harcamaktadır. Yazıya göre aile saadeti için alafranga usûlde hane ve salon tezyin etmekte hiçbir beis yoktur.²⁸

Öte yandan alafranga salon hayatının kaç-göç olmayan Frenklere ya da kadınlı erkekli misafir ve ziyaretçi kabul eden ailelere yakıştığı söylenererek Avrupaî salon hayatı yerilmektedir. Bu da dönemin pek çok entelektüelinin de savunduğu maddi kültür ile yaşam tarzının ayrışabileceği yönündeki düşüncenin bir yansıması olarak gözükmektedir. Nitekim Comtesse de Magallon'un kitabını Fransızcadan tercüme ettirerek yayımlayan Naşir İbrahim Hilmi bu ayrımı şöyle açıklamaktadır: “*Bu kitap bence pek mühimdir. Bununla beraber bu eseri neşr etmekle garb*

²⁸ “Alafrangaya gelişigüzel ittibâ’ eden ailelerimizde salonlara epeyce ehemmiyet verildiği kabil-i inkar değildir ve salonların rekabetkârâne süslenip bezenmesi de vaki’ olmamış şeylerden sayılamaz. Bir takımı bunu da fazla görüyor. Salonların Frenklere yani kaçgöç olmayan ve kadınlı erkekli misafir ve ziyaret kabul eden ailelere daha ziyade yakıştığını söyleyenleri de işitip dinliyoruz. Şu muhtelif fikirleri ve mütalaaları derpîş eden ve bunları muhakeme eyleyenlerden de bazı sözler işitiyoruz ve haklı buluyoruz. Ne alafrangayı daimen taklide heveskar olan ve ne de ihtiyacat-ı medeniyye ve zamaneyi redd ve inkar eden efkar-ı mutedile ahashabının öğütleri bizce şayan-ı imtisaldir.” Arzu Şeyda, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 101-200, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003, s. 142-143.

muâşeretini terbiyemize dahil ederek siz de böyle olun demek istemiyorum. Yalnız onların âdâb-ı muâşeretini öğreniniz de ihtilat ettiğiniz zaman yabancı kalmayarak kendinizi sevdiniz."²⁹

Ahmed Midhat'ın da alafranga hane ve salon tanzimini detaylı bir şekilde anlatırken "alafranga salon hayatı"nı Osmanlı ailesine benimsetmek gibi bir misyona sahip olduğunu söylemek güçtür. Nitekim Ahmed Midhat sadece yazdığı muâşeret kitabında değil, birçok eserinde ahlaki prensipler ve aile hayatı gibi moral değerler konusunda Şarklı olarak kalmayı savunmuş ancak zamanın gereği olarak terakki için Avrupa medeniyetinin bilinmesinin ve tanınmasının zorunluluğuna dikkat çekmiştir. Hane tanzimi konusunda yazmasının en önemli nedeni Avrupalı familyalara dahil olacak olan Osmanlı erkeğinin duruma yabancılaşmaması ve gelişigüzel alafranga ev tezyinatına kalkışanlara doğrusunun gösterilmesidir.

Ahmed Midhat'ın tasvirlerinden anlaşıldığı üzere ev içerisinde en fazla ihtimam gösterilen ve hiyerarşi esasına göre organizasyonu ve dekorasyonu yapılan mekân salondur. Şöminenin sağ tarafına yerleştirilen koltuk her zaman ev sahibesine aittir. Valideler ve kayınvalidelere teklif olursa dahi bu koltukta oturma hakkı onlara verilmemiştir. Koltuğun karşısına en muteber kanepeler konmaktadır ve bu da madamın en muteber misafiri içindir.³⁰ Bunlardan başka salonun farklı yerlerinde kanepeler ve koltuklar bulunmaktadır. Alafranga usûle göre döşenmiş bir salonun en vazgeçilmez mobilyası salonun orta yerindeki büyük masadır. Bu masanın üzerine ya da madamın koltuğuna yakın diğer masalardan birinin üzerine yeni çıkmış olan kitaplardan bazıları, edebi mecmuaların son nüshaları ve o günkü gazeteler konulmaktadır. Bunun yanında masalardan birinin üzerine de altın ya da gümüşten yapılmış kupa, tabak ve sepet ya da ağaçtan oyma ve sazdan örme gibi gayet zarif sepet gibi bir şey içine veya hiç olmazsa maden tabağa en muteber misafirlerin bırakmış oldukları vizite kâğıtları konulmaktadır. Ahmed Midhat önceden bunların "*İşte bize böyle muteber zevat vizite verirler.*" anlamında çerçevelendirilerek duvara asıldığını yazmaktadır.³¹ Aslında tabak içerisine koymak daha ince bir davranış gibi gözükmekle beraber her iki uygulamanın da misafire benzer bir mesaj verdiği söylenebilir. Burada dikkati çeken önemli bir husus da sürekli olarak "muteber" ifadesinin vurgulanmasıdır. Anlaşılan o ki, sıradan ziyaretçilerin kartları bu kaseler içerisinde yer almıyordu.

Salon tanzimini belirleyen bir diğer husus ise salonun teşhire açık bir kamu alanı olarak telakki edilmesidir. Bu nedenle muâşeret yazarlarına göre "salona uzanmak üzere rahat kanepeler konulmamalıdır, salonun duvarlarına aileye ait fotoğraflar asılmamalıdır, salonda sadece en nefis kare kalem, suluboya ya da yağlı boya tabloları yer alabilir." Yine burada sıfat olarak kullanılan "en nefis" ifadesi hiyerarşik bir sıralama ve seçkinliğe dikkati çekmektedir. Evin erkeğinin iş odası yoksa kütüphane salona yerleştirilebilir fakat yazıhane kesinlikle buraya konulmamalıdır. Alafranga salonların tezyininde önemli hususlardan biri de tenvirattir. Ahmed Midhat'a göre salonda aydınlatma aracı ne kadar çeşitli olursa o kadar kibarlığa delalet eder.³² Dönemin en güzel aydınlatma gereçleri ise şamdanlar, avizeler ve lambalardır. Avrupalılar lambalar üzerine rengârenk abajurlar koymaktadır. Kısaca salonlar her türlü gösterişi mubah kılan, hane sahibinin statüsünün ve varlığının teşhir edildiği antikacı mağazası gibi bir çeşit sergi alanıdır.

Ahmed Midhat'ın kitabı ve dönemin süreli yayınlarındaki alafranga salon dekorasyonuna dair pek çok detaylı tasvire rağmen, Avrupaî usûlle tanışan Osmanlı konaklarında pek çok farklı uygulama da ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında kapının yanında yer alması gereken askılığın ya da vestiyerin salona yerleştirilmesi, çalışma odasında yer alması gereken yazı masasının süs eşyası

²⁹ İbrahim Hilmi, "İfade-i Naşir: Yaşamayı Bilmek", **Rehber-i Muâşeret: Avrupa Âdâb-ı Muâşereti**, Comtesse De Magallon, Çev. Ahmed Cevad, Küttüphaneye-i İslam ve Askeri, Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1328, s. 3.

³⁰ Ahmed Midhat, **age**, s. 275.

³¹ **Age**, s. 276.

³² **Age**, s. 276.

olarak salona taşınması, iki kapak arasında albümlerde yer alması gereken aile fotoğraflarının salonun duvarlarına asılması ve Avrupa'da konsolun üstüne konan aynanın komidinin üstüne konması gibi pek çok uygulama sayılabilir. Görünen o ki, alafranga usûl salon tertibine heveslenen bazıları kullanım amaçları ne olursa olsun Avrupâi olan her türlü objeyi evin en görünür kısmı olan salona yerleştirmektedir.

Ahmed Midhat bu uygulamaları alafranganın ne olduğunu bilmemekten kaynaklanan bir hata olarak görmektedir. Nitekim kıyafet, eğlence gibi diğer hususlarda da Ahmed Midhat Avrupa âdâb-ı muâşeretinin şark usûlüne uyarlanmasından ziyade ahlaka ve örfe uygun olanları benimsemekten, uygun olmayanları ise tamamen reddetmekten yanadır. Ona göre Avrupa âdâb-ı muâşeretinin bazıları Osmanlı toplumuna uygundur ve alınabilir; kumar ve düello gibi bazıları ise doğu ahlakına aykırıdır kesinlikle alınmamalıdır. Öte yandan Lütfü Simavi seçmecilikle beraber gerekli gördüğü durumlarda kendince uyarlamalar yapmıştır. Lütfü Simavi, dekorasyon konusunda olmasa bile salonda uygulanacak adâb ve kıyafet konusunda Frenk muâşeretini kendi gelenekleri doğrultusunda uyarlamakta beis görmemiştir. Örneğin Avrupa'da hükümdarın karşısında dahi önu açık olarak giyilen redingotun Osmanlı'da büyük zevatın huzurunda iliklenmesi gerektiğini ifade etmiştir.³³

Salona Ait Muâşeret Esasları

Cemiyete dâhil olacak Osmanlı erkeği için salon âdâbı en müşkül alanlardan biridir. Salonda uyulması gereken kurallar o kadar fazladır ki, daha önceden cemiyete aşına olmayanlar için muâşerete uygun davranmak oldukça zordur. Dönemin gazete, dergi ve romanlarında “salon hayatı”, “salon kadını”, “salon erkeği” gibi tanımlamalar üzerinden salon merkezli yeni yaşam tarzı farklı şekillerde ele alınmıştır. Kaşif Dehri'nin (Hüseyin Kamil) Fransızca'dan tercüme ettiği, kadın zarafetini konu alan *Salon Hayatı: Zarafet-i Nisvan* isimli kitabı ve 1926 yılında *Âdâb-ı Muâşeret Hasbihalleri* isimli muâşeret kitabının yazarı olan Safveti Ziya'nın 1912 yılında yayımlanan ve salon hayatını anlatan romanı *Salon Köşelerinde*³⁴ bunlardan sadece ikisidir.

Salon hayatının en önemli özelliği kadın ve erkeklerin birlikte aynı mekânı paylaşmasıdır. Bu durum Avrupalı erkeklerin aşına olduğu bir durum olsa da pek çok Osmanlı erkeği için çok da alışılmış bir durum değildir. Matbaa-i Askeriye tarafından Osmanlı askeri zümresi için hazırlanan *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*'de asıl terbiye ve medeniyetin kadınlarla salonda yapılan sohbet sırasında belli olacağı söylenmekte ve zabitanı kadınlarla sohbe alıştırmak ve teşvik etmek için şu sözler söylenmektedir: “Kadınlar ile konuşmaya alışmamış olanlar bittabi sıkılırlar ve kadınları da sıkırlar. Ama kibar kadınlar böyle “mondain” olmayan yani cemiyetlere gitmeye alışkın bulunmayan erkeklere teşci’ edip musahabete alıştırmaya gayret ederler. Asla istihza nedir bilmezler ve son zamanlarda umûmen mazhar-ı tevcih olan Osmanlı zabitanına pek çok iltifat ederler. Ve mahcubiyeti mucceb harekatı görmemezliğe gelirler.”³⁵

Misafir için salon âdâbı, evin kapısından girip haneden ayrılıncaya kadar geçen zamanda gerçekleşen davranış kalıplarını kapsamaktadır. Salona ait muâşeret kuralları, salonda gerçekleştirilen etkinliğe göre – viziteler, balo, suâre ve ziyafetler gibi – belirlenmektedir. *Avrupa'da Merasim ve Adât*'ın yazarı M.Ş.'ye göre salon muâşeretinin ilk esası pardösü, şapka ve şemsiye ile salona girilmemesidir. Ayrıca, salona girer girmez teklifsiz ve en özel yere

³³ Lütfü Simavi, *Teşrifât ve Âdâb-ı Muâşeret*, Matbaa-i İctihad, İstanbul, 1329, s. 15.

³⁴ Roman, ilk olarak 1898'de *Servet-i Fünûn* dergisinde yayınlanmış ancak sansür nedeniyle kitap olarak basılamamıştır. II. Meşrutiyet'ten sonra 1912'de kitap olarak basılmıştır. Romanda, salon hayatı, Batılılaşma, ev ve toplumsal hayatta yaşanan değişim ve dönüşüm, Beyoğlu ve çevresinin alafranga yaşam biçimi konu edilmektedir. Bkz. Safveti Ziya, *Salon Köşelerinde*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

³⁵ *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*, s. 27.

oturulmamalıdır. Salonda kişinin duruşu da çok önemlidir “Ne pek barid (soğuk) ne de ziyade münbasit (şen şakrak) görünmeyip mutedil” olunmalıdır.³⁶

Salona girildiğinde ilk selam verilecek kişi ev sahibesi sonra ise ev sahibidir. Çıkarken de ilk onlardan izin alınmalıdır. Eğer giren kadın ise bütün erkekler ayağa kalkmalı ve kadın oturuncaya kadar ayakta kalmalıdır. Kadınlar ise oturdukları yerden selama mukabele edebilirler.³⁷ Askerler ise salonda da bulunsalar rütbelere göre askerce selam verirler.³⁸ Askerler gerek kendisinden küçüğüne ve gerek büyüğüne selam vermek için sağ elini sağ şakağına götürürler. Elini şakağında tutma süresi selam verdiği askerin rütbesiyle doğru orantılıdır.³⁹ İki kişinin birbirine selam verebilmesi için öncelikle kendilerinin daha önceden tanıştırılmış yani birisi tarafından birbirlerine takdim edilmiş olması gerekmektedir.

Birbirini tanıyan iki kişinin bir salonda ya da başka bir mekânda karşılaşması durumunda önce kimin selam vereceği mevcut literatürde tartışmalı bir konudur. Ahmed Midhat ve Lütfü Simavi, selam hususunda gerek salonda ve gerek sokakta kendi toplumlarındaki uygulamanın Avrupa âdâb-ı muâşeretinden farklı olduğunu altını çizmektedirler. Ahmed Midhat’a göre askeri zümre hariç Osmanlı toplumunda büyükler selamı vermekte ve küçükler kabul etmektedirler.⁴⁰ Ahmed Midhat’tan yaklaşık on yıl sonra yazan Lütfü Simavi de Osmanlı toplumunda şimdiye kadar büyüğün selam vererek küçüğe iltifat ettiğini ancak yeni âdâb-ı muâşeretin benimsenmesiyle birlikte selamlama usûlünün karıştığını ifade etmektedir.⁴¹ Nitekim Avrupa muâşeretinde temel kural küçüğün büyüğe selam vermesidir. Comtesse de Magallon’a göre her zaman hiyerarşide daha aşağıda olan daha üstte olana önce selam verir. Bu nedenle de daima erkek kadına selam verir.⁴² Kadın ve erkeğin sokakta karşılaştıklarında selamlaşması konusunda da hem Osmanlı ile Avrupa arasında hem de Avrupa’nın farklı ülkelerinde farklı uygulamaların olduğu görülmektedir.

Musafaha yani tokalaşma konusunda Avrupa ile Osmanlı kültürü arasında fark yoktur. El uzatma hususunda öncelik her zaman büyüğe aittir. Büyük bir kişinin mevki itibarıyla küçük bir kimse ile el sıkışması ona karşı bir iltifattır. Ancak bu nezaketi beklemeyerek küçüğün büyüğe el uzatması terbiyeye aykırı bir davranıştır.⁴³ Avrupa âdâb-ı muâşeretinde küçük büyüğe selam verir ancak el uzatamaz.⁴⁴ Çençenzâde’ye göre “*Büyüğünden evvel el uzatmak killet-i edebe ve hiffet-i akla delildir.*”⁴⁵ Esas olan hiyerarşik olarak büyüğün küçüğe el uzatmasıdır. Her durumda hiyerarşinin en üstünde kabul edilen kadınlar el uzatmadan kendilerine el uzatılmaz.⁴⁶

Salonda dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi de takdim meselesidir. Ahmed Midhat prezantasyonu “*Bilinmedik bir adamı muarefe ve münasebet peyda etmek istediği zevata takdim ve tavsiye ve tarif etmeye dahi prezante derler.*” diyerek tanımlamaktadır.⁴⁷ Bilinmesi gereken ilk kural, aralarında aşinalık bulunmayan kimseleri tanıştırma vazifesi ev sahibesine aittir ve her zaman yaşça, mevkice ve rütbece daha aşağı olan daha büyük olana takdim edilir. Eğer tanıştırlacak olan kimselerden biri kadın diğeri erkek olursa her zaman erkeğin ismi önce söylenerek kadına takdim olunur. Hilafet ve hükümdar ailelerine mensup prensler ile en yüksek

³⁶ **Avrupa’da Merasim ve Âdât**, Çev. M. Ş., Kasbar Matbaası, İstanbul, 1312/1894, s. 11.

³⁷ Comtesse De Magallon, **age**, s. 15.

³⁸ **Age**, s. 17.

³⁹ Ahmed Midhat, **age**, s. 231.

⁴⁰ **Age**, s. 232.

⁴¹ Lütfü Simavi, **Teşrifât ve Âdâb-ı Muâşeret**, Matba’a-i İctihad, İstanbul, 1329/1914, s. 14.

⁴² Comtesse De Magallon, **age**, s. 14.

⁴³ Lütfü Simavi, **age**, s. 12.

⁴⁴ Ahmed Midhat, **age**, s. 250.

⁴⁵ Çençenzade Hakkı Antakyalı, **age**, s. 9.

⁴⁶ Lütfü Simavi, **age**, s. 12.

⁴⁷ Ahmed Midhat, **age**, s. 132.

mevkide bulunan erkekler dahi kadınlara takdim edilirler.⁴⁸ Hane sahibesi salona giren erkek ve kadını ayrı ayrı birbirine takdim etmez, son gelenin ismini söyleyerek salondakilere tanıtır ve sonra kendisine bir yer gösterir.⁴⁹ Eğer salona giren kimseyi ev sahibesi de tanımıyorsa kişi, hizmetçi vasıtasıyla kendisini tanıştırtır ya da doğrudan ismini söyler.⁵⁰ Büyükçe bir toplulukta hane sahibi ve sahibesi misafirler ile meşgul ise takdim hususunu ihmal edebilir. Yaşça ve mevki itibarıyla küçük olanlar bu durumda dostları vasıtasıyla kendilerini hanımlara ve daha yaşlı kimselere takdim ettirmelidirler.⁵¹

Ahmed Midhat'a göre takdim oldukça karmaşık ve müşkül bir meseledir. Öncelikle iki kimseyi birbirine takdim etmek demek bunların birbirlerini tanımaya layık olduklarına kefil olmak demektir.⁵² Bu nedenle takdim sorumluluk gerektiren bir vazifedir. Ahmed Midhat'a göre mevkice küçük olan büyük olana, yaşça küçük olan büyük olana ve mertebe-i medeniyece küçük olan da büyük olana takdim edilir. Mertebe-i medeniyeden neyin kastedildiği açıklanmamış olmakla birlikte kişinin cemiyet hayatında edindiği yer veya bir nevi kibarlık ölçütü olduğu düşünülebilir. Ahmed Midhat'a göre iki kimse yaşça ve mevkice birbirlerine çok yakın ise büyüklük küçüklük mertebe-i medeniyede aranır. Fakat Ahmed Midhat'a göre bütün bu kıyaslama ölçütlerinden önce tanıştırlacak olan kimselerin namus, vakar ve haysiyet cihetinden tanışma ve münasebet için birbirlerine uygun olmaları gerekmektedir.⁵³ Ahmed Midhat, tanıştırma sorumluluğunu üstlenecek olan kişinin iki kişiyi tanıştırmadan önce büyük olana “*Müsaade buyurun size filanı takdim edeyim.*” demesini de tavsiye etmektedir.⁵⁴

Bazı durumlarda büyükler ilmi, edebi, kalemi, sınaî istidat sahibi gençlerin kendilerine takdimini isteyebilirler. Kadın hiçbir şekilde bir erkeğe takdim olunmayacağından bir kadın hiçbir erkeğe kendisini takdim ettirmeyi ya da hiçbir erkeğin kendisine takdim edilmesini talep edemez. Kadına takdim olunmayı erkek istemelidir. Bunun nedeni ise mevcut hiyerarşide kadının daima en üstte yer almasıdır. Ayrıca, kadının başka bir erkeği kocasına takdim etmesi uygun görülmez ve yine genç kızlara erkekleri başkalarına takdim etme vazifesi verilmez. Bir genç kız babasına dahi hiçbir erkeği takdim edemez.⁵⁵ Görüldüğü üzere Ahmed Midhat'ın Madam Louise D'alq'ın kitabına referanslarla hazırladığı takdim bölümü diğerlerine göre çok daha tafsilatlı fakat okuyucu için bir o kadar karmaşıktır. Onu diğerlerinden ayıran en önemli husus ise hemen herkes tarafından kabul edilen formel hiyerarşik normlara (yaş, cinsiyet, rütbe gibi) namus, haysiyet ve vakar gibi ahlaki normları da dahil etmiş olmasıdır.

Salonla ilgili olarak uyulması gereken kurallardan birisi de salonda sigara içilmemesidir. *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*'e göre Fransızlar kahve ve sigarayı sofrada içmeyi severler. İngilizler ise kadınlar sofradan kalktıktan sonra sigara içmek üzere sofrada kalır. Ancak kibar toplantılarda ve büyük ziyafetlerde kahve salonda, sigara ise “*fumoir*” denilen ayrı odalarda içilir.⁵⁶ Sigara ile ilgili muâşereti “sigara” başlığı altında açıklayan Hasan Bahri'ye göre *fumoir* denilen oda sadece sigara içmek için tahsis olunmuş olup hemen salonun yanındaki odadır.⁵⁷ Kadınların ise sigara odasına gelmeleri kesinlikle caiz değildir.⁵⁸

⁴⁸ Lütfü Simavi, *age*, s. 15.

⁴⁹ Comtesse De Magallon, *age*, s. 17.

⁵⁰ *Age*, s. 17-18.

⁵¹ Lütfü Simavi, *age*, s. 13.

⁵² Ahmed Midhat, *age*, s. 220.

⁵³ *Age*, s. 221.

⁵⁴ *Age*, s. 223.

⁵⁵ *Age*, s. 227.

⁵⁶ *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*, s. 26-27.

⁵⁷ Hasan Bahri, *age*, s. 18-19.

⁵⁸ *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*, s. 27.

Salon âdâbını belirleyen en temel unsurlardan birisi ise bireyler arası mesafenin ve mahremiyetin korunmasıdır. Salonda yapılacak konuşmaların üslup ve mahiyeti muâşeret kitaplarında “mükâleme” başlığı altında detaylıca açıklanmıştır. Mükâlemeyi belirleyen en önemli unsur ise salonun ev içerisinde yer almakla birlikte mahrem alan olarak kabul edilmemesidir. Bu nedenle, salon muâşereti ile ilgili en önemli tavsiyelerden biri “kişinin kendisinden fazla bahsetmemesidir.”⁵⁹ Öyle ki, salonda kişinin sevmediği biri bile olsa kesinlikle husumetini belli etmemeli, kendisine hürmette kusur edilirse hoşnutsuzluğunu göstermemeli, yakın bir ahabı bile olsa mesafeli olmalı, mümkün olduğunca az öksürmeli, hastalıktan veya başına gelen felaketten bahsetmemelidir. Özetle salon hayatına dahil olan kimse her türlü şahsi meselesini bir tarafa bırakarak dozunda eğlenceli, mesafeli, mantıklı ve soğukkanlı olmalıdır. Salon âdâbına uymamanın cezası bir daha kimsenin salonuna davet edilmemektir ki, bu kibar cemiyetlerde çok ağır bir cezadır. *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*'de içip sarhoş olan bir zabitin bir daha hiç bir salona davet edilmeyeceği söylenmektedir.⁶⁰

Viziteler ve Kartvizitler

Geç dönem Osmanlı âdâb-ı muâşeret kitaplarında yazılanların aynen uygulandığını varsayarsak, orta halli kibar bir beyefendinin ya da hanımefendinin vaktinin önemli bir kısmının viziteler ve vizite kabulleri ile geçtiğini söylenebilir. *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*'e göre hayat-ı içtimaiyenin esası dostluk ve güzel muâşerettir. Bunun esası ise şüphesiz bir vezaif-i medeniye olan vizitelerdir.⁶¹ Vizite için yılbaşı, kutlama gibi pek çok nedenin yanında çok sayıda da iade vizitesi gerektiren durum da söz konusudur. *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*'e göre mecburi viziteleri ihmal etmek merdümgerizlik (toplum içine karışmaktan çekinme) sayılmaktadır.⁶²

Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret'e göre mecburi viziteler yılbaşı, bayram, rütbe ve memuriyet tebriği için yapılan viziteler, ilk defa viziteye gelen kişiye bir hafta içerisinde iade vizitesi, hanesinde taam edilmiş ya da ziyafete gidilmiş kimselere *vizite de digestion* ya da hazm vizitesi, taziye vizitesi, teşekkür vizitesi, veda vizitesi ve hasta ziyareti için vizitedir. *Alafranga Yaşamak Yolları*'nda resmi ziyaretler şehre vusûlde, yılbaşında ve hareket esnasında olmak üzere üçe ayrılmaktadır.⁶³

On dokuzuncu yüzyıl sonu sosyalliğinin çok önemli bir veçhesini oluşturan viziteler aslında resmi ve gayri-resmi olarak ikiye ayrılabilir. Bazıları belli mevkide bulunanlar için resmi ziyaretlerdir. Bazıları ise resmi olmamakla birlikte cemiyet hayatı için bir o kadar mecburi olan ziyaretlerdir. Bu ziyaretler kadınlar için daima, erkekler için de çoğunlukla ev merkezli olarak gerçekleşmektedir. Bu nedenle de viziteler esnasında uyulması gereken âdâb-ı muâşeret, geç dönem Osmanlı âdâb-ı muâşeret literatüründe oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Vizitelerin içeriğine göre uygulanacak âdâb-ı muâşeret ve giyilecek kıyafet değişmektedir. Medeni hayatın vazgeçilemez bir gereği olarak kabul edilen vizitelerin âdâb-ı muâşeret açısından oldukça hassas bir konu olduğu söylenebilir.

Vizitelerin hemen hepsinde geçerli olan kurallardan birisi vizite esnasında evde bulunmayan ev sahibi ya da sahibesine kartvizit bırakılmasıdır. Kartvizitler için Hasan Bahri gibi bazı yazarlar ayrı bir başlık dahi açmışlardır.⁶⁴ Gıyabında bırakılan tüm kartvizitlere vizitenin

⁵⁹ M. Ş., *age*, s. 11.

⁶⁰ *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*, s. 26.

⁶¹ *Age*, s. 38.

⁶² *Age*, s. 38.

⁶³ *Alafranga Yaşamak Yolları*, Kadınlar Dünyası Külliyyatından, Kadınlar Dünyası Matbaası, İstanbul: 1331/1912-13, s. 2-3.

⁶⁴ Hasan Bahri'ye göre “En nefis ve güzel kartdövizitler ve davetnameler Bab-ı Ali Caddesinde “İtimad” kütüphanesi tarafından tabettirilmektedir.

gerekçesi Fransızca kısaltmasıyla yazılarak kart katlanmakta ya da sol kenarı bükülmektedir. Ancak kabul günlerinde kırılmış kartvizit bırakmak aileye karşı küstahlık olarak görülmektedir.⁶⁵

Suâre ve Balolar

Akşam verilen parti ya da özellikle belli bir amaç için gerçekleştirilen toplantılara suâre denmektedir. Suâre kelimesi Fransızca “soirée” kelimesinden gelmektedir. Ahmed Midhat’a göre, suâre akşam yemeğinden uykuya kadar olan zamanda ahbaplar ile birlikte geçirilen bir nevi çay davetidir. Balodan farkı ise raks edilmemesidir. Muâşeretinin çok benzer olması dolayısıyla muâşeret kitaplarının çoğunda suâreler ve balolar birlikte ele alınmıştır. Genellikle balo ve suâre ile ilgili olarak nasıl giyinileceği, selamlaşma, mükâleme, takdim, büfe âdâbı, kadınlarla olan münasebet ve dans gibi konulardan bahsedilmektedir. Ancak suâre ve balo âdâbına geçilmeden önce suâre ve balonun okuyucu için tanımlanması ilginçtir. Nitekim hem bu basit ve ansiklopedik sayılabilecek tanımlardan hem de konuya yaklaşım tarzlarından muâşeret yazarlarının muhatabını konuya aşına kabul etmediği görülmektedir.⁶⁶

Mevcut Osmanlı muâşeret kitaplarının çoğunda bu bölümler nasıl suâre ve balo tertip edileceğinden ziyade hazır bulunan suâre ve balolarda hangi muâşeret esaslarına dikkat edileceğine yoğunlaşmıştır. Bu konuda tek istisna Comtesse de Magallon’un Ahmed Cevad tarafından aynen tercüme edilen Rehber-i Muâşeret: *Avrupa Âdâb-ı Mu’âşereti* isimli kitabıdır. Comtesse de Magallon kitabında suâre ve balo tertip edecek kişiler için davetnamelerin hazırlanmasından evin düzenlenmesine kadar her türlü ayrıntıyı anlatmıştır.⁶⁷ Oysa aynı dönemde Avrupa ve ABD’deki etiket literatüründe “suâre ve balo” başlıkları altında genellikle ev sahipleri ve misafirler açısından konu ayrı ayrı iki başlık altında ele alınmaktadır.⁶⁸ Lütfü Simavi’nin ifadelerinden anlaşıldığına göre suâre ve balo tertibi Osmanlı aileleri arasında çok da yaygın değildir: “Kış mevsiminde Avrupa’da aristokrat sınıfı ve diğer zenginler ve yabancı sefirler tarafından büyük gece davetleri vermek adetten olduğu gibi memleketimizde sefirlerin bir kısmının da bu gibi eğlenceler düzenledikleri bilinir.”⁶⁹

Genellikle büyük evlerin salonlarında gerçekleşen suâre ve balolar en kamusal nezaket kurallarının geçerliği olduğu organizasyonlardır. Ahmed Midhat’a göre suâre topluluğu otuz ile seksen kişi arasında değişebilir. Lütfü Simavi’ye göre ise yüzlerce kişi davet edildiğinden ev sahibi misafirlerin bazılarını tanımayabilir.⁷⁰ Her suâre ve balo davetine davetname geldi diye katılmak mecburi olmadığı gibi katılamayacağını önceden bildirmek de gerekmemektedir. Fakat gidilsin ya da gidilmesin bir hafta içerisinde o aileye vizite verilmesi mecburi olup, katılmıyorsa teşekkür, katılmamış ise itizar (özür) vizitesi olmaktadır. Hiyerarşik olarak suâre çay davetinden ağır, balodan hafif bir merasimdir. Bu nedenle çay davetinden biraz sonra, balodan daha önce gidilmelidir. Alafranga saate göre 10’dan önce gidilemeyeceği gibi 11’den sonra da gidilmemelidir.⁷¹ Suâre’de ilk olarak hane sahibesi ve sahibine selam verilip sonra aşına olduğu kimselerin yanına gitmelidir.

⁶⁵ Hasan Bahri, *age*, s. 15.

⁶⁶ Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret’e göre üç çeşit suâre vardır: Soirée Musicale (Muzikalı suâre); Soirée dramatique (Tiyatrolu suâre) ve Soirée dansante (bal yahud balo). *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*, s. 32.

⁶⁷ Comtesse De Magallon, *age*, s. 63-73.

⁶⁸ Örnek için bkz. Florance Hartley, *The ladies’ Book of Etiquette, and Manual of Politeness: A Complete Handbook for the Use of the Lady in Polite Society*, De Wolfe, Fiske & Co., Boston, 1875. Ayrıca bkz. Walter R. Houghton, James K. Beck, James A. Woodburn, Horace R. Hoffman, A. B., Philputt, F. E. Lyster, and W. R. Hpoghton, *Rules of Etiquette: Home Culture, What to Do and How to Do It*, Rand, McNally & Company, Publishers, 25th Edition, Chicago and New York, 1893, s. 147-160.

⁶⁹ Lütfü Simavi, *age*, s. 19.

⁷⁰ *Age*, s. 19.

⁷¹ Ahmed Midhat, *age*, s. 376.

Turkish Studies

Ahmed Midhat'a göre suâreler ve balolar raks dışında muâşeretce çok benzerdirler. Kıyafet konusunda ise suâre ve balolarda kıyafet farkı yoktur. Erkekler kuyruksuz setri ve kadınlar dekolte kıyafet giyerler.⁷² Zabitan için yazılan *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*'e göre ise suâreler etiket hiyerarşisinde balodan daha alt seviyede yer aldığından suârelere balolar kadar ağır kıyafet ile gidilmemelidir. Suârelere cumalık elbise ve balolara da büyük üniforma ile gidilmelidir.⁷³

Suârelerde “souper” denilen gece taamı gereklidir. Kadınları koltuğuna alıp büfeye götürmek “kavalye” olarak tanımlanan erkeklerin vazifesidir.⁷⁴ *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*'e göre “*Hane sahip veya sahibesi “mösyöler madamları soupeye götürünüz!” diye nida eder etmez eğer bir kadınla birlikte bulunur ise o kadını eğer bulunmaz ise yanında erkek bulunmayan ve muarife peyda edilmiş olan bir madama tekarrüb edip “müsaid iseniz sizi soupeye götürüyüm” diye kol uzatmak muvafık-ı terbiye ve nezakettir. Şayet o madamı diğer birinin soupeye götürmesi takarrüb etmiş bile olsa kadın bu muameleden müteşekkîr olur ve kabul edemeyeceği halde pek nazikane itizar eyler.*⁷⁵

Suâre muâşeretinin aynen geçerli olduğu balo ise Comtesse de Magallon tarafından “*Suret-i mahsusada tertib edilen rakslı müsamere*”⁷⁶ olarak tanımlanmıştır. “Balo da bir nevi suâredir. Davetnameye sadece “dans edilecektir (*on dansera*) yazılır.”⁷⁷ Balo muâşereti, danstan dolayı Osmanlı erkeği için suâreye kıyasla daha zordur. Çünkü Osmanlı erkeği dansa aşına olmadığı gibi dans etmek bazılarınca ayıp ya da hafifmeşreplik sayılabilmektedir. Bu nedenle *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret* nasıl dans edileceğini yazmadan önce okuyucusuna Avrupa’da herkesin küçük yaştan itibaren dans öğrendiğini ve dans etmenin ayıp sayılmadığını hatırlatmaktadır. Bundan sonra ise dans bilmeyenlere bazı uyarılar ve ipuçları verilmektedir. Örneğin, dans bilmeyen birinin bir kadını dansa kaldırmasının, fistanına ya da ayağına basmasının küstahlık olduğu ifade edilmektedir.⁷⁸ Dans bilmeyenler ısrar vaki olur ancak “kadri” tabir olunan raksa iştirak edebilirler. Çünkü kadriyle birisi kumanda edeceğinden ve rakslar pek sade olduğundan kumandalara dikkat ederek ve diğerlerini taklit eyleyerek işin içinden çıkmak kabil olabilir.⁷⁹

Medeni hayatın bir vecibesi olarak kabul edilen balonun Osmanlı toplumunda kolay benimsenebilir bir durum olmadığı söylenebilir. Öncelikle kadın ve erkeğin birlikte aynı mekânı paylaşmasının da ötesinde aralarında fiziksel teması da gerektiren dansın vuku bulması bazı çekincelerin ortaya çıkmasına ve muâşeret yazarlarının da bu çekincelerin üzerinde durmasına yol açmıştır. Öyle ki, *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret* balonun maksadının ne olduğunu ve ne olmadığını açıklama ihtiyacı hissetmiştir. Buna göre: “*Şunu unutmamalıdır ki, balodan maksat namuslu ailelerde kadın erkek birlikte zevk etmek değildir. Kızların koca bulması ve erkeklerin izdivaç etmek üzere kızlara kendilerini beğendirmeleri için vesile hazırlamaktır. Demek oluyor ki, baloda erkek ve kadın edep ve terbiye ve nezaket hususunda birbirlerine rekabet edercesine izhar-ı maharet mecburiyetinde bulunur. Baloda kahkahalarıyla nazar-ı dikkati celbeden, vakar ve haysiyetini muhafaza etmeyen bir kız dillere düşüp müddet-i ömrünce kocasız kalmak tehlikesine maruzdur.*⁸⁰

Hem *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*'e hem de Ahmed Midhat'a göre dans, medeni cemiyetlere dahil olacak Osmanlı erkeği için bir mecburiyet değil, ihtiyaç olduğunda durumu kurtaracak kadar

⁷² Age, s. 378.

⁷³ *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*, s. 32.

⁷⁴ Age, s. 32.

⁷⁵ Age, s. 32.

⁷⁶ Comtesse De Magallon, age, s. 63.

⁷⁷ *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*, s. 30.

⁷⁸ Age, s. 34.

⁷⁹ Age, s. 35.

⁸⁰ Age, s. 36.

aşına olunması gereken bir muâşeret esasıdır. Nitekim Ahmed Midhat, dansın balo muâşeretinin olmazsa olmazlarından olduğunu, Avrupa’da dans bilmeyen bir gencin davet edildiği baloya gitmemesinin daha uygun olacağını söylemesine rağmen şarklıları dans mecburiyetinden muaf tutmaktadır. Ona göre “*Adet-i milliye ve kavmiyemizde raks bulunmadığından bahisle “bilmem” demek özr-i makbul yerine geçer, bu itirafta bulunan Şarklılar ta’yip dahi olunmazlar.*”⁸¹ Öte yandan Ahmed Midhat uygulansın ya da uygulanmasın kitabında balo âdâbına ve dansa dair her türlü ayrıntıyı okuyucusuyla paylaşmaktadır. Buna göre baloda ilk dansa davet edilmesi gereken kişi ev sahibesi ya da onun kızlarıdır. Onlardan evvel başkalarının dansa davet edilmesi ve onların kenarda kalması hürmetsizlik olarak görülmektedir. Dolayısıyla ilk olarak onların dansa davet edilmesi mecburidir ve yine onların bu dans teklifini kabul etmeleri de mecburidir.⁸² Ayrıca, dans ederken eldivenli bulunmak şarttır.

Balo hem maddi külfeti hem de ağır muâşeret kuralları dolayısıyla kolay tertib olunan bir müsamere değildir. *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*’in ifadesiyle “*Balo tertibi olur olmaz ailenin harcı değildir. Ancak zenginler, sefareter, bankerler, vükela mesarif-i kesire ile balo vermeye kalkışabilir.*”⁸³ Balo tertibi için evin fiziksel koşullarının da müsait olması gerekmektedir. Balo için birden fazla salon ve oda gerekmektedir. Asgari olarak raks için büyük bir salondan başka, orkestra için bir oda, oyun için bir oda, yorulanlar ve raks katılmayanlar için bir oda ve vestiyer için bir oda olmak üzere en az dört odaya ihtiyaç vardır.⁸⁴

Sonuç

Alafranga hane tanzimini ve muâşeretini belirleyen en temel parametrenin hiyerarşi olduğu söylenebilir. Zikredilen tüm muâşeret kurallarında adeta en muteberden en az mutebere doğru sıralama yapılmaktadır. Sofrada kimin nerede oturacağı, hangi erkeğin hangi kadına kol vereceği, kimin kime el uzatacağı, kimin kime önce selam vereceği tamamen hiyerarşi esasına göre belirlenmektedir. Hiyerarşiyi belirleyen en temel unsurlar ise öncelikle cinsiyet, sonrasında ise rütbe, mevki, yaş ve servettir. Hükümdar ve ailesi hariç her cemiyette âdâb-ı muâşeret hiyerarşisinde en üstte her zaman “kadınlar” yer almaktadır. Ancak kadın olmalarından başka onların ihtiram derecelerini belirleyen asıl unsur eşlerinin rütbe ve mevkileridir. Kadınlar arasındaki hiyerarşide kendilerine gösterilen hürmet ve ihtiram genellikle eşlerinin statüsüne göre belirlenmektedir.

Kibar bir cemiyette kadınlardan sonra hiyerarşide en üst sırada yer alanlar derecelerine göre askeri rütbe sahipleridir. Nitekim kıyafet konusunda üniformaları en prestijli kıyafetleri olduğu gibi salonda da sanki bir misafir değil, adeta kışladaki asker gibidirler ve muâşeretleri tamamen askeri rütbelerine göre belirlenmiştir. Kadınlar ve askerler dışındaki zümre için ise yaş ve mevki kendilerine gösterilecek olan ihtiramı belirleyen başlıca unsurlardır. Yaşça büyük olanlara her zaman ihtiramda öncelik tanınmaktadır. Mevki ise daha muğlâk bir konudur. Net tanımlamalardan ziyade pratikte irticalî olarak bireyler arasında mevkice bir sıralama yapılır. Nezaket, hürmet ve saygının derecesi tamamen kişinin belirlenen hiyerarşideki konumuna göredir. Örneğin *Centilmen*’de “Nezaket Derecesi” başlığı altında Hasan Bahri “*Bir küçük çocukla görüşülürken nazırlara, hakimlere karşı kullanılan elfaz-ı ihtiramiyeye hacet görülmez. Cahil bir köylüye alim ve edibe hitap eder gibi muamelede bulunulmaz. Ve bir kadınla da askere emir verir gibi görülmez.*”⁸⁵ demektedir.

⁸¹ Ahmed Midhat, *age*, s. 398.

⁸² *Age*, s. 385.

⁸³ *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*, s. 32.

⁸⁴ Comtesse De Magallon, *age*, s. 63.

⁸⁵ Hasan Bahri, *age*, s. 20

Ahmed Midhat, Lütfü Simavi ve Mehmed Emin gibi bazı âdâb-ı muâşeret yazarları insanın dünyevi özelliklerine göre kendisine muamelede bulunmayı ve saygı göstermeyi eleştirmekte ve bu noktada Avrupa âdâb-ı muâşeretinin yüzeyselliğini ve ahlaktan yoksunluğunu vurgulamaktadırlar. Lütfü Simavi “*Akraba arasında rütbe ve mevki gözetilmeyeceğinden hizmet-i hükûmetde temeyyüz veyahut ticarete kesb-i servet etmiş bir akrabayı fakir fakat namus, haysiyet ve malumatı ile teferrüd etmiş bir akrabaya tekaddüm ettirmek münasip değildir.*”⁸⁶ demektir. Mehmed Emin, yazmaktan içtinap ettiği ‘sosyete’ âdâb-ı muâşeretini tam da bu noktada keskin bir dille eleştirmektedir. Ona göre: “*Onlar, insanda (insan-ı kamil) hesap nisap ararlar. Fakat kanun-ı ahlaka müteassibin ve kemalat-ı insaniyeye malik olanlar herhangi sınıfa mensup olurlarsa olsunlar İslamiyette tefrik edilmeksizin hürmet ve mazhar-ı atafet olurlar.*”⁸⁷

Öte yandan bir salonda ya da cemiyette kişiye gösterilecek hürmetin hiyerarşi esasında belirlenmiş olması, bu kimselerin insani değer anlamında da hiyerarşiye tabi tutulduğu anlamına gelmemektedir. Comtesse de Magallon’un Avrupa âdâb-ı muâşeretini anlatan ve aynen Osmanlıca’ya çevrilen kitabında “Fakir akraba ve ahababınız varsa onlara karşı zengin olanlar gibi hüsn-i muamelede bulununuz.”⁸⁸ denilmektedir. George Winfred Hervey *Nezaket Prensipleri: Görgü ve Adetlere Dair İpuçları ve Gözlemler* (1852, New York) başlığını taşıyan kitabında başkalarına gösterilecek saygıya dair prensipleri şu şekilde özetlemektedir: “*Saygımızı ifade biçimimiz her zaman karşımızdaki kişinin yaş, rütbe ve diğer özelliklerine uygun olmalı. Bizden büyüklerle laubalilikten emsallerimize saygısızlıktan, bizden aşağıda bulunanları küçümsemekten kaçınmalıyız. Çok güzel bir kural: “Herkesi saygı gösterin!” ve bu kuralı en zayıftan en güçlü insana kadar bütün insanlara uygulayın.*”⁸⁹

KAYNAKÇA

- BERTRAM Carel, **Imagining the Turkish House: Collective Visions of Home**, University of Texas Press, Austin, 2007.
- CURTIN Michael, “A Question of Manners: Status and Gender in Etiquette and Courtesy,” **The Journal of Modern History**, 57, 3, Sep. 1985, s. 395-423.
- DAVETIAN Benet, **Civility: A Cultural History**, University of Toronto Press, Toronto, 2009.
- DOĞAN İsmail, “Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi”, **Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi**, Vol. 1 T.C., Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992), s. 176-198.
- DUBEN Alan ve BEHAR Cem, **İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- ELIAS Norbert, **The Civilizing Process, Vol. I. The History of Manners**, Blackwell, Oxford, 1969.
- ELIAS Norbert, **The Civilizing Process, Vol. II. State Formation and Civilization**, Blackwell, Oxford, 1982.

⁸⁶ Lütfü Simavi, **age**, s. 57.

⁸⁷ Mehmed Emin, **age**, s. 73.

⁸⁸ Comtesse De Magallon, **age**, s. 20.

⁸⁹ George Winfred Hervey, **Principles of Courtesy with Hints and Observations on Manners and Habits**, Harper & Brothers Publishers, New York, 1852, s. 192.

- ESENBEL Selçuk, "The Anguish of Civilized Behavior: The Use of Western Cultural Forms in the Everyday Lives of the Meiji Japanese and the Ottoman Turks During the Nineteenth Century", **Japan Review**, Sayı 5, 1994, s. 145-185.
- ESENBEL Selçuk, "Medeni Davranışın Aczi I: Batı Kültür Formlarının 19. Yüzyılda Meici Japonlarının ve Osmanlı Türklerinin Gündelik Yaşamlarında Kullanımı," **Toplumsal Tarih**, 8, 47, Kasım 1997, s. 6-14.
- ESENBEL Selçuk, "Medeni Davranışın Aczi II: Batı Kültür Formlarının 19. Yüzyılda Meici Japonlarının ve Osmanlı Türklerinin Gündelik Yaşamlarında Kullanımı," **Toplumsal Tarih**, 8, 48, Aralık 1997, s. 7-15.
- ESENBEL Selçuk, "Uygarlık Süreci: Kavram Açısından Bir Mukayese", **Toplum ve Bilim**, Sayı 84, Bahar 2000, s.18-36.
- ESENBEL Selçuk, **Japon Modernleşmesi ve Osmanlı: Japonya'nın Türk Dünyası ve İslam Politikaları**, İletişim, İstanbul, 2012.
- FAROQHI Suraiya and NEUMANN Christoph K., **The Illuminated Table, the Prosperous House**, Ergon Verlag, Wurzburg, 2003.
- FAROQHI Suraiya, **Subjects of the Sultan: Culture and Daily Life in the Ottoman Empire**, I.B. Tauris Publishers, London, New York, 2000.
- GÖÇEK Fatma Müge, **Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire: Ottoman Westernization and Social Change**, Oxford University Press, New York, Oxford, 1996.
- HARTLEY Florance, **The ladies' Book of Etiquette, and Manual of Politeness: A Complete Hand-Book for the Use of the Lady in Polite Society**, De Wolfe, Fiske & Co., Boston, 1875.
- HERVEY George Winfred, **Principles of Courtesy with Hints and Observations on Manners and Habits**, Harper & Brothers Publishers, New York, 1852.
- HOUGHTON Walter R., BECK James K., WOODBURN James A., HOFFMAN Horace R., PHILPUTT A. B., LYSTER F. E., and HPOGHTON W. R., **Rules of Etiquette: Home Culture, What to Do and How to Do It**, Rand, McNally & Company, Publishers, 25th Edition, Chicago and New York, 1893.
- İŞİN Ekrem, **Tanzimat Ailesi ve Modern Âdâb-ı Muâşeret, Sosyokültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992.
- KOÇU Reşat Ekrem, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Sayı. 4., Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- MERİÇ Nevin, **Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi: Adab-ı Muâşeret**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000.
- MICKLEWRIGHT Nancy, "Public and Private for Ottoman Women of the Nineteenth Century", **Women, Patronage, and Self-Representation in Islamic Societies**, ed. D. Fairchild Ruggles, State University of New York Press, Albany, 2000, s. 155-174.
- ORTAYLI İlber, **Osmanlı Toplumunda Aile**, Pan Yayıncılık, İstanbul: 2001.
- QUATAERT Donald, **Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire, 1550-1922**, State University of New York Press, Albany, 2000.
- SAFVETİ Ziya, **Salon Köşelerinde**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

Turkish Studies

-
- ŞEYDA Arzu, **Hanımlara Mahsus Gazete, 101-200**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- SHORT John Rennie, **At Home: An Anthropology of Domestic Space**, ed. Irene Cieraad, Syracuse University Press, New York, 1999.
- TANPINAR Ahmet Hamdi, **19. Asır Türk Edebiyatı**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 10. Baskı, 2003.
- TUNÇ YAŞAR Fatma, **The Predicaments of *Alla Franca*: Visions of Proper Behavior in Late Ottoman Etiquette Literature**, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012.